

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ЛИТЕРАТУРА И ЕТНОЛОГИЯ“

ЩЕРЬО АТАНАСОВ ЩЕРЕВ

**БЕЖАНЦИТЕ ОТ ЕГЕЙСКА МАКЕДОНИЯ
И ТЕХНИТЕ НАСЛЕДНИЦИ
/ЕТНОЛОЖКИ АСПЕКТИ/**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на
образователна и научна степен „Доктор“
Област на висше образование – 2. Хуманитарни науки
Професионално направление – 2.1 Филология
Специалност – Фолклористика и етнология

Научен ръководител:

доц. д-р Илия Недин

Благоевград, 2024

Дисертационният труд е обсъден на заседание на Катедрата по литература и етнология при Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, проведено на 9 април 2024г.

Дисертационният труд е с обем от 240 стандартни страници и се състои от увод, изложение в рамките на четири глави, заключение, резюме на английски език и използвана литература.

Научно жури:

проф. д-р Ана Лулева

доц. д-р Илия Недин

проф. д-р Владимир Пенчев

проф. д.ф.н. Николай Папучиев

доц. д-р Наум Кайчев

Публичната защита ще се състои на 01.07.2024 от 10:30ч. в зала 412 на УК №1. Материалите по защитата са достъпни в кабинет 527 при УК №1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“, ул. „Иван Михайлов“ № 66, Благоевград.

Увод.....	3
<i>Първа глава. Историческа рамка на изследването.....</i>	<i>34</i>
<i>Втора глава. Държавна политика към бежанците.....</i>	<i>56</i>
2.1 Завръщане по родните места.....	75
2.2 Политика на българската държава към бежанците през следвоенния период.....	83
2.3 Политики на Гърция и Югославия към българското население след 1944г.....	92
<i>Трета глава. Културна памет и културно наследство на потомците на бежанците от Егейска Македония.....</i>	<i>103</i>
<i>Четвърта глава. Наративите за бежанците като израз на семейна, родова и индивидуална памет.....</i>	<i>183</i>
Заключение.....	214
Abstract.....	218
Използвана литература.....	222
Архивни единици.....	236
Интернет източници.....	239

В края на XIX и началото на XX в. на Балканския полуостров протичат интензивни процеси на движение на българското население, породени от сложната политическа обстановка и неколкочкратното прекрояване на границите. Настъпилите в резултат на войните териториални преразпределения и промени довеждат до особени демографски изменения. Опитите за реализиране на българската национална кауза за обединение на българите от Мизия, Тракия и Македония претърпяват неуспех след края на Първата световна война, а последиците от военните действия и въстания довеждат до сериозни социални и икономически проблеми, които изправят българската държава пред капитални изпитания, свързани с приемането и установяването на големи групи хора. От една страна, те са такива заради сериозните репарационни задължения на България след Първата световна война, и от друга, заради внушителния брой на населението, дошло в страната през периода 1903–1930 г. Идеите на правителството за завръщане на бежанците по старите родни места и реализацията на териториалните амбиции забавят установяването и оземляването на бежанските маси до 1920 г. Смятани за мъченици на националната кауза, бежанците понасят настъпилите вътрешно- и външнополитически сътресения най-тежко. По време на мирните преговори в Париж след края на Първата световна война България използва българското население, за да подкрепи своите претенции за изгубените територии. След като става ясно, че териториалните амбиции са неосъществими, започват да се вземат мерки за трайното уреждане на бежанците и

осигуряване на жилища, обработваема земя, работа и медицински грижи.

В края на 1931 г. официалната власт счита, че бежанският проблем е решен окончателно. Продължилото повече от десетилетие настаняване на население, което е прокудено от родните си места, оставя болезнени асоциации от този период, съзнателно предавани през поколенията до ден-дневен. За участниците в преселенията нещата утихват до избухването на Втората световна война, когато голяма част от тях отново се завръщат в родните си краища и започват своя „нов“ живот. Впоследствие горчивата реалност отново принуждава голям

С края на Втората световна война и поредното прекрояване на границите се обособява последната голяма бежанска вълна към България. а част от тях да се завърнат в България в търсене на закрила и нормален живот. При идването на новата власт бежанците са изправени пред нов етап в техния житейски път, обвързан преди всичко с травматичната памет. През този период правителството взема поредица от противоречиви решения, като чрез тях на практика се отказва и изоставя както придошлото население, така и останалото в рамките на съседните държави. Множество налични свидетелства сочат, че е упражняван сериозен натиск върху бежанците и преселниците в Пиринския край, целящ от една страна принудително напускане на България и заселване в посока Югославска Македония, и от друга, насилствена подмяна на народността. В действителност няколко десетилетия след края на Втората световна война в политиката и практиката

на българската държава започва да се говори все по-усилено за македонци, македонска нация и македонски език, а намесата в тази посока е особено груба и показателна в българската просветна система. Едва след 1970г. историята за характера на Македония започва да се представя правилно. И макар от началото на 70-те години подходът на българските власти да върви към сърцевината за представянето на историческата истина за националния въпрос, взетите преди това решения оставят траен отпечатък в съзнанието на населението с бежански произход (и не само на него). Що се отнася до извозеното население, то става обект и предмет на денационализаторска и асимилаторска политика от страна на тамошните власти. С връщането на териториите на държавите победителки от войната, част от българското население в Беломорска област взема кардиналното решение да остане в пределите на гръцката държава и да капсулира своята идентичност в рамките на семейното и индивидуално равнище, надявайки се, че някога тези територии отново ще бъдат в рамките на българската държава.

С епохалното падане на тоталитарния режим настъпва нова фаза на развитие на бежанския въпрос, характеризираща се с решението на неизяснените проблеми от миналото. На първо място, новата социална реалност дава опора и възможност за коректното представяне на историята. Постепенното показване на историческата истина дава възможност за поддържане на паметта и оценяване постиженията на тези, които са смятани за

мъченици през посочения период. Успоредно с това започват интензивни процеси за уреждане на нерешените проблеми за имотното състояние на бежанците от Егейска Македония. След промяната в пропускливостта на границите се поставя началото на ускорен пренос на културен, икономически и стопански капитал. Така създадената ситуация за свободно преминаване на границите дава възможност на потомците на бежански фамилии да осъществяват срещи с техни родственици в съседните държави, да организират самостоятелни и колективни пътувания до родните места на предците им, като чрез тях се създава възможност за приемственост и включване на новото поколение към символното и културното богатство за бежанската памет.

Бежанският въпрос се превръща в основна тема за коментари и дебати в българското политическо, научно и обществено пространство, а през последните години интересът към него допълнително се засилва от многото въпросителни и нерешени проблеми, от една страна, и от друга, заради антибългарската политика на съседна държава. Възникването му е в резултат от бурните събития от началото на ХХ в. и цялостното териториално преразпределение на Балканите. Това довежда до масово преселение на българи от Егейска Македония, Източна и Западна Тракия, Добруджа и Западните покрайнини. Въпреки че бежанският въпрос е отдавна приключил, той остава като съществен елемент в съзнанието на хиляди потомци на българи от различни краища на България, напомняйки на голяма част от тях защо техните предци са

дошли тук, какво е довело до тяхното изселване, какво е тяхното наследство и какви са отговорностите за неговото коректно предаване на настоящите и идните поколения.

Цели и задачи

Темата и обсегът на настоящия дисертационен труд са обвързани с три от най-интересните и актуални научни проблеми за социалните науки през последните няколко десетилетия, а именно – човешките общности, бежанските проблеми и ролята на държавните граници. В този план е извършен преглед на съществуващата литература, свързана с темата за идентичността, конструирането на модерните национални държави и институционалните функции на прокараните държавни граници.

Основна цел на настоящото изследване е представянето на спомена за преселението, присъстващ в съзнанието на потомците на бежанците от Егейска Македония, какво се помни и по какъв начин се разказва от тях и какъв е днешният им социален статус и нагласи. В хармония и съвместимост с поставените цели се очертаха и основните изследователски задачи, които хронологически проследяват периода от началото на XX в. до ден-днешен. По този повод са разгледани бежанските очаквания, условията на живот, социалната и културната им адаптация. За друга основна изследователска задача може да се посочи проучването на основните форми на обединение както следва:

1.) Преглед на създадените и поддържани асоциации и дружества, техните функции, практики, значения,

насоченост към съхранение на историческата памет, културните ценности на бежанците, традиции и продължението им във времето. Поради наличието на множество дружества, асоциации и комитети, е направен разбор на тези, които са се утвърдили и запазили като основни хранилища на културна и колективна памет. Извършен е детайлен преглед на създадената локална институция „Инициативен комитет Старчища“ от наследниците на бежанци от село Старчища в град Гоце Делчев, като е конкретизирана нейната публична активност, действия, дългосрочна политика, обединителен характер и място в общественото пространство.

2.) Анализирани формите на индивидуални, колективни и публични проявления на паметта, местата на памет, начините на почит, преклонение и спомняне. Внимателно разгледани са инициативите за организация на единични и колективни пътувания до родните места на бежанците. Категоризиране на схващанията за предприетите възпоменателни пътувания и тяхната символна роля за затвърждаване на колективната памет и наследство. Отчитане на тенденциите към възстановяване и предаване на културното наследство на бежанците, като важен символен ресурс на регионално и национално ниво.

3.) Особена потребност и отношение към текста имат споменните разкази за преселването и дълбоките човешки травми, чрез които се образува характерно културно ядро, предавано и поддържано с чувство на дълг през поколенията. В този контекст е извършен анализ на процесите за поддържане и съхранение на това наследство.

4.) Интерес към изследването представляват и открояващите се културни идентификатори на егейските българи, които в хода на проучването бяха епизодично изтъквани от интервюираните респонденти. Тогава се отличиха примерите за малките, но специфични и естествени разлики в диалектните форми на езика на бежанското население, дошло в страната от различни краища на Егейска Македония. Мненията по този въпрос са разнопосочни, но в хода на изследването е приета тезата на втората група от интервюирани, за това че има характерни разлики, чрез които местопроизходът на бежанците се познава. Освен събраните наративи, за изграждането и валидирането на моята гледна точка съм взел предвид и изследванията на Благой Шклифов за говорите на бежанците от Егейска Македония, книгата на Никола Янчев (2004) за село Волак и изчерпателното изследване на Королов (2016) за село Дреновени, където детайлно се представят историята, езикът, обичаите и фолклорът на селото и на съседните части от Костурско. В своя труд Благой и Екатерина Шклифови изтъкват, че при събраните диалектни текстове от Егейска Македония се явяват акцентни, фонетични, морфологични, лексикални и словообразователни особености на микросистемата, от която са записани. Те имат както локален, така и по-общ характер (Шклифов 2003: 10). Внимание е обърнато и на изследването на Лучия Антонова-Василева, отнасящо се към личните местоимения и говора на жителите в село Волак.

Темата за Егейска Македония и демографските процеси от края на XIX и началото на XX в. са добре изследвани от българската историография, като това предлага голям обем от материали, част от които са приложени в настоящия текст. За разлика от историческата литература етноложката ми работа изисква преди всичко анализ на спомените на бежанците, предавани и поддържани през поколенията. За постигането на поставените цели и задачи фокусът на работа е съсредоточен върху разказите на потомци на бежански фамилии, архивни единици и публикувани спомени и сборници, като се отчитат и анализират техните особености и развитие във времето.

Методи и методология

Изследването се базира на теренен антропологичен материал, събран в периода 2019–2020 г. Проведени са изследвания в Софийско (гр. София, гр. Бухово), Благоевград и Гоцеделчевско (гр. Гоце Делчев, с. Копривлен, с. Тешово, гр. Хаджидимово, с. Мосомище, с. Сатовча). За основно обусловено пространство за провеждане на теренната работа е избран гр. Гоце Делчев и околните населени места. Изборът ми на място беше продиктуван от възникналия интерес към този район при предишни посещения на града и неформални разговори с представители на бежански фамилии. Още тогава беше изтъкнато, че градът в по-голямата си част е съставен от бежанци, заселили се там през първата четвърт на XX в., което от своя страна предполага наличието на богат изворов материал.

Темата на дисертационния труд в известна степен определя и основните методи на изследване, спомагащи за изпълнението на основните цели и задачи.

Като най-ефикасен и основен метод на изследване може да бъде посочен методът на автобиографичното интервю, чрез който е събрана голяма част от емпиричния материал. Той има отношение към личните свидетелства на информаторите при проучването на техните семейни, родови и общностни истории. В много от случаите по време на обхождането на района се явяваше и единствената възможност за вземане на интервю от конкретен информатор. В тези моменти полуструктурираното интервю се очертаваше като най-уместен вариант. За нуждите на проучването е изготвен и специален въпросник, конкретно насочен към търсене на отговори на зададените основни изследователски точки. Тук е редно да се отбележи, че много често дискусиите с голяма част от информаторите продължаваха и след края на официалните интервюта, като имаха свободен тематичен сюжет.

Като друг не по-малко ефикасен метод за реализиране на поставените цели и задачи може да се посочи анализът на събраните в процеса на работа документи и архивни единици от фондовете на ДА Благоевград и виртуалния архив на ЦДА. Архивните документи се превръщат във важен източник на основни данни, даващи възможност да бъде проверена и сравнена информацията, съдържаща се в разказите на интервюираните респонденти. Те показват социалната, икономическата и политическата среда от първата половина

на XXв. В много от тях се открояват и социалните категоризации на населението в пределите на страната. Натрупването на емпиричен материал, описващ живота на бежанците от Егейска Македония и представите за преселението на техните наследници е в основата за показването на цялостната картина за живота, социалната, икономическата и културната адаптация на бежанците. Наред с използването на архивни материали е извършен и преглед на редица дипломни работи, обвързани с изследваната тема, съхранявани в библиотеката на Катедрата по етнология и балканистика в ЮЗУ „Неофит Рилски“.

За нуждите на изследването са използвани фотографски техники за събиране на емпиричен и библиографски материал. Употребата на камера значително улесни и ускори процесите за натрупване на масив от документи, свързани с оземляване, молби за презаселване, другарски срещи, жалейки, обезщетения, медицински свидетелства, членски карти, данъчни и пенсионни книжки, полицейски разпореждания, некролози и др.

Не на последно място, като важен метод на изследване може да се посочи виртуалният терен и по-точно работата в интернет, включваща преглед и наблюдение на блогове, уеб сайтове, форуми, фейсбук групи, страници и пр. Наличието на фейсбук групи, имащи отношение към изследваната тема, дават сериозно предимство при набавянето на емпиричен материал в домашна среда, особено през условията на пандемия.

Структура и съдържание на дисертационния труд

Посочените цели и задачи по-горе определят и съответната рамка на текста. Настоящият труд структурно включва увод, четири глави, заключение и резюме на английски език. В уводната част на дисертацията са очертани задължителните параметри на темата, актуалността ѝ, хронологическият обхват, предметът на изследване, целите, задачите и използваните методи на теренна работа. Уточнени са значенията, които са вложени при някои от често използваните понятия в текста, като например „идентичност“, „нация и национализъм“, „граница“, и развитието им във времето.

Първа глава. Историческа рамка на изследването

В началото на тази глава са отразени църковните борби между конкуриращите се национални идеологии на младите държави и влиянието им върху населението на територията на Егейска Македония, а църквата е представена като основен инструмент за самоидентификация на жителите. Дадени са редица примери посредством извлечения емпиричен материал за бунтове в знак на несъгласие срещу влиянието на Патриаршията върху българското население и желанието за отхвърлянето му. Очертани са политиките на младите държави, насочени към мащабна строителска дейност на училища и важната им роля като политически инструмент. По-нататък се проследяват функциите на четническите организации на територията на региона Македония и за това как те се приемат от населението. Разгледани са също

политиките на държавите, насочени към хомогенизация на населението в собствените им територии, и отношението към малцинствата в тях. Представени са турбулентните години от първата четвърт на XX в., белязани от поредица военни конфликти, териториално преразпределение и съпътстващите ги международни договори, които пряко засягат българското бежанско население. Сред многото двустранно подписани документи акцент в текста е поставен върху Конвенцията за доброволна размяна на малцинства между България и Гърция след края на Първата световна война. Редица изследователи отбелязват, че това е документът, който за пръв път узаконява доброволната размяна на население между съседни държави. В хода на изследването съм се придържал към представянето на процесите за прехвърляне на българско население на територията на България, но е нужно да се отбележи, че тогава се прехвърля и значителен брой от гръцко население. Особено място в текста заема периодът, когато бежанската криза се превръща в основен проблем на Балканите след края на войната между Гърция и Турция.

Втора глава. Държавна политика към бежанците

Тази глава е посветена на стратегиите на българската държава за справяне със сериозния бежански проблем и тактиките за установяване, социално подпомагане, осигуряване на поминък и на обработваема земя в полза на бежанците. В началото са представени условията и предизвикателствата пред бежанското население, дошло в България непосредствено след края на Междусъюзническата война. Маркирано е настъпилото

взаимодействие и разделение между местните жители и бежанското население, като на места то се свързва най-вече с икономическа заплаха заради отчуждаването на имоти в полза на бежанците. По-нататък е отбелязано обратното движение на бежанци в посока старите им родни домове през Първата световна война и повторното им завръщане на териториите на Царство България. Плавномерно са представени съществените стъпки за справяне и бежанският проблем, изразяващи се в приемането на редица закони за заселване и обезпечаване на поминъка им. Описани са мащабните дарителски инициативи в полза на бежанското население, осигуряването на медицински грижи, работа и средства. Представени са причините за нуждата от изтегляне на държавен заем и начинът, по който той се изразходва. Акцент е поставен върху започналата мащабна строителна дейност на еднотипни къщи „шаронки“, начините на оземляване и функциите на смесената българо-гръцка комисия по отношение на изплащането на компенсация за оставените имоти в Гърция.

Представен е периодът от Втората световна война, когато Беломорието отново е част от българската държава. По този повод са описани интензивните процеси на повторно заселване и държавната политика, която ги подпомага с редица административни облекчения, отпускане на заеми с минимална лихва и пр. Наближаващият край на войната и загубата на новопридобитите територии за пореден път поставя българското население пред тежки изпитания. Отчетени са отношението и политиката на българската държава към

бежанците, повторно завърнали се в пределите на страната. Акцент е поставен върху опитите за откъсването на целия Пирински дял в полза на Македония, структурните репресивни методи на държавния апарат за приканване на населението да се запише като македонско, наложеното задължително изучаване на македонски език и принудителните изселвания на големи групи хора в посока Югославска Македония. Това е повратен период за бежанското население, който оставя трайни и болезнени спомени в колективната и индивидуалната им памет. В последната част от главата са представени политиките на Гърция и Югославия към българското население, останало в пределите на техните държави. Историческите данни от този период са подплатени с редица примери както от събрания емпиричен материал в хода на изследването, така и от наличните свидетелства в публикувани споменни сборници.

Трета глава. Културна памет и културно наследство на потомците на бежанците от Егейска Македония

В тази глава е поместена голяма част от извършените теренни изследвания в периода 2019–2020 г., а споменната култура на интервюираните събеседници е силно подчертана, тъй като тя е един от основните елементи, изграждащи настоящия труд. В началото са представени концепции за културната памет, по които съм се ръководил в хода на работа, отбелязани са белезите на травматичната памет в извлечените наративи и как събитията от недотам далечното минало се интерпретират от настоящите потомци

на бежанци от Егейска Македония. По-нататък текстът е посветен на представяне и анализ на породилата се носталгия към старите родни домове и символното им значение в днешно време. Последователно е разгледано страданието на бежанците за родните места и спомените, които се предават през поколенията. Акцент е поставен върху гледната точка на интервюираните събеседници за събитията, повлияли за вземането на кардинални решения за изселването на техните предци и на тези бежанци, които са решили да не напускат родните си места.

Особено място в текста заемат специфичните разлики между бежанците от Егейска Македония, представени с разнообразни примери от полето на диалектите, традиционното облекло и фолклора. Подчертан е и приносът на бежанското население за цялостното архитектурно развитие и промяна на редица градове след тяхното установяване в страната. По-нататък са представени въз основа на събрания емпиричен материал действията на настоящите потомци на бежанци, насочени към почит на техните предци. В съответствие с това са описани и анализирани редица възпоменателни колективни (тематични) и индивидуални пътувания до старите родни места (по време на социализма и след него), организацията на землячески срещи, издигането на паметни плочи и утвърдените места на памет в района на Гоце Делчев. Очертани са значението на безпроблемното преминаване на българо-гръцката граница и ролята, която новите реалности предлагат за поддържане на контакт с родственици отвъд нея. В главата е представено и анализирано ключово

мероприятие за представителите на бежански фамилии, характеризиращо се с възпроизвеждането на автентична калапотска сватба по време на земляческата среща на потомците на бежанци от село Калапот в градската градина на Гоце Делчев през 2016 г. В главата е разгледана и ролята, която инициативни комитети, дружества и асоциации играят като пазители на колективна памет в днешно време. Последователно са описани функциите, целите и предметът на дейност на редица сдружения и комитети, запазили и утвърдили се във времето. Проследено е развитието на най-старите между тях, като акцент е поставен върху кардиналното значение на Македонския научен институт и Съюза на тракийските дружества в България. Специално внимание е отделено на представянето на създадения в Гоце Делчев комитет „Старчище“ и консолидационните функции, които изпълнява за потомците на бежанци от Егейска Македония на локално равнище. В хода на изследването е извършен преглед на сравнително новото Българско сдружение на родовете от Македония, като е отбелязана дейността му през последните години. Важно място в него заема идеята за обогатяване на културно-историческото наследство на българите от Македония, като за тази цел Сдружението развива богата събираческа дейност. Не на последно място е маркирана ролята на регионалния клуб „Георги Измирлиев-Македончето“ към Национално дружество „Традиция“. Изследователският интерес към този клуб на първо място е свързан с това, че развива активна работа по организацията на исторически възстановки на събития както на регионално, така и на

национално ниво, и на второ място, с факта, че значителна част от членовете му са потомци на бежанци.

Четвърта глава. Наративите за бежанците като израз на семейна, родова и индивидуална памет

Последната глава от настоящия дисертационен труд е посветена изцяло на споделените истории от интервюираните наследници, приемайки ги като израз на семейна, родова и индивидуална памет. В тях детайлно се описва преселението на техните предци, адаптацията им, семейните и родови връзки, причините за изселването им и по какъв начин те приемат тези спомени. В началото са разгледани етапите на проучването в град Гоце Делчев и начина, по който е натрупана емпиричната база с данни. Акцент е поставен върху сложната мрежа от връзки и контакти между хората, които имат понятие от изследваната тема и детайлно познават историята на техните родове. Последователно са представени причините и предпоставките за интереса на интервюираните събеседници, характеризиращи се със самостоятелни изследвания на семейната и родова памет. Описана е и организацията на родови срещи като израз за запазване на общата история. Акцент е поставен върху обединителната символна роля на събитията и възобновяването на отдавна изгубени контакти, създаването на приятелства и запознаването с родовата история на по-младите представители на родовата общност. По-нататък са посочени и анализирани причините за настъпилия спад при организирането на родови срещи, като е направена съпоставка с минали години, като основа за нея е събраният

емпиричен материал. В последната част на текста е представена възможността за създаване и поддържане на мрежа от потомци на бежанци от Егейска Македония посредством различни интернет форуми, групи, канали и пр. Отчетени са плюсовете и минусите на извършения виртуален терен, като са представени и анализирани редица коментари на потребителите. Важно е да се отбележи, че при проведеното виртуално изследване, проблемите, свързани с доверието към мен, като външен човек, липсваха, което ми даде възможност за значителното разширение на емпиричната база данни в текста.

Заклучение

В заключението на дисертационния труд са направени основните изводи от проведените теренни антропологични изследвания в периода 2019–2020 г., като се дава отговор на редица въпроси по темата, заложили като цели и задачи. Първите две глави от текста представят и анализират историческите събития, довели до масовото изселване на бежанци от Егейска Македония, и начините за справяне с образувалата се сериозна криза от страна на българската държава. В резултат от изменението на политическата насоченост на България след 1944 г. са направени изводи за отношението към бежанското население и по какъв начин са смислово натоварени предадените спомени от този период. Представени са репресивните политики на държавната власт, опитите за промяна на идентичността на големи групи хора и наложената цензура по отношение на българския национален въпрос. В трета и четвърта глава от настоящото

изследване по категоричен начин се показва, че съществуват разлики, макар и малки, сред бежанското население, дошло в България през турбулентните години на миналия век. Описани са начините на спомняне от страна на потомците и техните сегашни репрезентации в обществото. С извлечените наративи се показва как колективните прояви въздействат в съзнанието на отделния човек и причините, поради които се организират редица мероприятия, част от които могат да бъдат определени като възпоменателни. Представена е важната роля на земляческите срещи на потомците на бежанци, които в същността си генерират информация за общо историческо минало, сплотеност и принадлежност. От извършеното проучване е видимо, че макар и отдавна приключил, бежанският въпрос все още отчетливо присъства в общественото пространство и редовно става тема за дискусии и дебати както на частно, така и на национално ниво. Въпреки че в хода на проучването се очерта една специфична категория от потомци на бежанци, която не помни своята родова история и няма особен интерес към случилото се, не може да се твърди, че това нематериално семейно наследство е напълно загубено. Към днешна дата ролята на дружествата е ясно изразена и представена като един от основните трезори на паметта на поколенията. Дисертационният труд включва пълен списък на използваните архивни материали, библиографски източници и резюме на английски език.

Списък на публикациите, свързани с темата на дисертационния труд:

1. **Щерев, Щ. (2020).** Бежанците от Егейска Македония и техните наследници–предварителни бележки. – В: XIV национални филологически четения за студенти и докторанти в чест на светите братя Кирил и Методий „Благоевград 2020. Благоевград: Унив. изд. Неофит Рилски, с. 50 - 59. ISSN 2535-0625.

2. **Щерев, Щ. (2023).** Езикът като етничен идентификатор в разказите на наследниците на бежанците от Егейска Македония. – В: XVII национални филологически четения за студенти и докторанти в чест на светите братя Кирил и Методий, Благоевград 2023. Благоевград: Унив. изд. Неофит Рилски, с. 168 - 183. ISSN 2535-0625.

3. **Щерев, Щ. (2023).** Земляческите и родовите срещи като пазители на паметта за бежанците от Егейска Македония. – В *Антропология. Journal for Sociocultural Anthropology*. Благоевград: Унив. изд. Неофит Рилски, с. 139 – 155. ISSN 2367-573X.

Приноси на дисертационния труд:

1. Дисертацията се опира на самостоятелна емпирична база данни, включваща поредица от свидетелства на три вида поколения респонденти и серия от архивни единици, лично събрана в периода 2019–2020 в град Гоце Делчев и околните населени места.

2. В дисертацията е направен опит за цялостно представяне на бежанския проблем, съпътстващите го фактори и развитие във времето. В нея са засегнати различни аспекти от културното наследство на бежанците от Егейска Македония, а посредством събрания теренен материал са представени различни форми на възпоменание, преклонение и почит от страна на настоящите потомци.

3. За първи път се пристъпва към детайлен анализ на дейността на Инициативен комитет Старчища, в посока запазване, предаване и популяризиране на културата на бежанците от Егейска Македония.

4. Дисертационният труд представя и анализира едно ново и непроучвано събитие при жителите на град Гоце Делчев, насочено към сценично възстановяване на традиционна ритуална форма при бежанците от село Калапот по време на земляческа среща на настоящите потомци.

5. Представени и анализирани са основните функции и роля на земляческите и родови срещи, като форми за запазване на памет и културно наследство сред потомците на бежанци от Егейска Македония

6. Дисертацията представя и синтезира информацията, касаеща процесите на оземляване, адаптация, интеграция, социално подпомагане и установяване на бежанците на територията на българската държава.